

שער א: בית הכנסת

הבימה

א. באמצע ביה"כ

נוהגים שמעמידים את הבימה שעליה קוראים בספר התורה באמצע בית הכנסת (רמ"א או"ח סי' קנ סעי' ה).

הטעם: כדי שישמעו כל באי ביה"כ קריאת התורה (רמב"ם הל' תפלה פי"א ה"ג).

ועוד, הבימה שעליה קוראים פרשת הקרבנות דומה למזבח, ומזבח הקטורת שהיה בהיכל עמד באמצע, בין המנורה לשלחן^א (שו"ת חת"ם סופר ח"א או"ח סי' כח).

ועוד, קריאת התורה היא מעין קבלת התורה, ובשעת קבלת התורה במדבר עמדו בני ישראל מסביב להר סיני וההר באמצע^ב (שו"ת יהודה יעלה ח"א או"ח סי' ג).

ב. גבוהה

נוהגים לבנות את הבימה, עליה קוראים בספר התורה בביה"כ, גבוהה מריצפת בית הכנסת (רמב"ם הל' תפלה פי"א ה"ג).

הטעם: "כדי שישמעו כולם" (רמב"ם שם).

א ראה רש"י שמות כ"ו לה, יומא לג.:
ב "וכנסם והעמידם סביב הר סיני שנאמר (שמות י"ט יב) "והגבלת את העם סביב" (אוצר המדרשים עמ' תקפ) וראה בה"ל סי' קנ ד"ה באמצע ביה"כ ושו"ת משיב דבר ח"א סי' טו.

ג "ובימה של עץ באמצעיתה וחזן הכנסת עומד עליה" (סוכה נא:).

ועוד, משום שבימה גבוהה היא רשות בפני עצמה ואין הקהל חייב לעמוד כאשר ספר תורה מונח עליה (טעמי המנהגים סי' קסב)¹.
ועוד, ע"ש הנאמר בקבלת התורה (שמות י"ט, יז) ויתיצבו בתחתית ההר, מכאן שבני ישראל עמדו למטה ושמעו הדברים שנאמרו למעלה (מטעמים דף ז ע"א).

ג. שש מדרגות

יש נוהגים לעשות לבימת בית הכנסת לא יותר משש מדרגות (מג"א סי' קנ סק"ו).

הטעם: ע"ש הנאמר (מל"א י' יט) שש מעלות לכסא (זהר פר' ויקהל).^ה

ד. אלמימר

יש שנהגו לקרוא לבימה בבית הכנסת "אלמימר" או "אלמימרא" (לקט יושר ח"א או"ח עמ' ל ענין ג, שו"ת מהר"ם פדובה סי' פ"ב).

הטעם: מקור המילה היא בערבית "אל-מנבר" שפירושה דוכן לקריאה (א"ש).^ו

ה. עזרה

נוהגים לבנות לפני ביה"כ עזרה (אכסדרה, פוליש בלעז), כדי שאדם יכנס תחילה לעזרה וממנה לבית הכנסת (מ"ב סי' צ ס"ק כא).

הטעם: ע"ש הנאמר (משלי ח' לד) אשרי אדם שומע לי לשקוד על דלתותי יום יום, ודרשו בירושלמי (ברכות פ"ה ה"א): לעולם יכנס אדם לפני משתי דלתות, מכאן המנהג שהנכנס לביה"כ יעבור דרך שתי דלתות (מג"א סי' צ ס"ק לה).

ד ראה רמ"א יו"ד סי' רמב סעי' יח.
 ה לפי הזהר (ח"ב רו ע"א) הן צריכות להיות שש והטעם על דרך הקבלה, וכתב החיד"א (מחז"ב קונטרס אחרון סי' קג) שהיום אין מקפידים על כך.
 ו וראה ב"ח או"ח סי' תרס ד"ה ומ"ש.

ועוד, דוגמת האולם בבית המקדש שהיה לפני ההיכל, ודרך האולם נכנסו להיכל (ב"ח סי' צ ד"ה ומ"ש).

ו. חלונות

בבית בית כנסת נוהגים לקבוע שנים עשר חלונות (או"ח סי' צ סע' ד).

הטעם: כנגד י"ב השבטים (טעמי המנהגים סי' קסג בשם שפתי צדק פ' לא).¹

ז. מנורה

נוהגים שמנורת בית הכנסת אין עושים בעלת שבעה קנים (שו"ע יו"ד סי' קמא סע' ח).

הטעם: הואיל ומנורת בית המקדש היתה בעלת שבעה קנים² ואין לעשות כלים דומים לאלה שהיו שם (מנחות כח:).

ח. נרות

נוהגים להדליק נרות בבית הכנסת בשעת התפלה (כלבו סי' יז בשם הרא"ש).

הטעם: ע"ש הנאמר (ישעיה כ"ד טו) באורים כבדו את ה' (מטעמים דף ו ע"ב בשם כד הקמח).

ועוד, זכר למנורה שהיתה במקדש "ומצאתי בספר ילמדנו בפרשת בהעלותך אע"פ שהקרבת בטלו הנרות לא בטלו" (כלבו שם).

ז ראה מדות פ"ד מ"ז.

ח וכתב הב"י (סי' צ): לענין מספר החלונות שצריך להיות בביה"כ לא נתפרש בתלמוד ולא בדברי הפוסקים, אבל בזהר כתב בפרשת אלה פקודי שצריך להיות י"ב חלונות לסבת סוד נכמס.

ט שמות כ"ה לב.

ט. נר תמיד

יש בתי כנסת שנוהגים להדליק בהם נר תמיד, הדולק ללא הפסק יומם ולילה (אוצר דר"מ עמ' 273).

הטעם: לזכר נר התמיד שהיה בבית המקדש^א, וע"ש שאמרו (במ"ר פרשה ד אות מא) על בנו השמיני של עובד הגיתי^ב, שמכונה "פעולתי", על שפעל פעולה גדולה בתורה, "מה פעולה גדולה פעל? שהיה מדליק לפני הארון נר אחד שחרית ונר אחד ערבית" (אוצר דר"מ שם בשם אוצר ישורון).

י. נר של מצוה

נוהגים שאין מדליקים מנר של בית כנסת או נר של שבת (לפני כניסת השבת) אם לא לצורך מצוה (אור"ח סי' קנד סע' יד וסי' תרעד סע' ב ומג"א שם).

הטעם: משום בזוי מצוה, שכן בהדלקה מנר של מצוה הקודש משמש את החול (ערוה"ש סי' תרעד ס"ק ב).

יא. מקום הרב

יש נוהגים שמקום הרב בבית הכנסת מצפון לארון הקודש, כאשר הארון בצד מזרח (פרמ"ג מ"ז סי' צד אות ג).

הטעם: משום שאמרו (ב"ב כה:): הרוצה שיחכים ידרים, לכן מושיבים את הרב מצפון לארון הקודש, שאם יהיה מדרום לארון ויתפלל נטוי לדרום "נראה כהופך עורף לארון הקודש" (פרמ"ג שם).

י. ראה שו"ת חוות יאיר סי' סח, שו"ת שאילת יעב"ץ ח"ב סי' סח.

יא. שמות כ"ז כ.

יב. דה"א כ"ו ה.

יג. ועיין שע"ת סי' קנד ס"ק כ.

יב. מקום הש"ץ

יש מקומות שמקום עמידת השליח צבור נמוך משאר המקומות בבית הכנסת (מ"ב סי' צ ס"ק ה) י.

הטעם: משום שנאמר (תהלים ק"ל א) **ממעמקים קראתיך ה'** (מג"א סי' צ ס"ק ג בשם האגודה).

יג. חזן

נהוג לקרוא לשליח ציבור העובר לפני התיבה: "חזן" (שבלי הלקט סי' יט).

הטעם: מקור השם: חזה = ראה, משום שלפני היות הדפוס היה הש"ץ היחיד בביה"כ שהתפלל מתוך הכתב ולא בעל פה, כשאר המתפללים (זיו השבת עמ' פד).

יד. גבאי

נהוג לקרוא, בעיקר אצל האשכנזים, לאדם הממונה על סדרי ביה"כ, כגון מקומות ישיבה והעליות: "גבאי" (מ"ב סי' קמא ס"ק טז, וסי' קמז סק"ח).

הטעם: מקור השם ופרושו המקורי: גובה מסים (אבות פ"ג מט"ז) או גובה צדקה (דמאי פ"ג מ"א, קדושין פ"ד מ"ה), אך מכיון שלצורך אחזקת ביה"כ דרוש כסף שהיה נגבה מן המתפללים ע"י הגבאים, התגלגל השם "גבאי" בקהלות אשכנז לכל מי שממונה על סדרי ביה"כ יז.

יד מכאן הביטוי "לרדת לפני התיבה" ראה תענית כה:.

טו בלשון חז"ל פרושו: מלמד תינוקות או שמש ביד, ראה שבת יא: ולה: וסנהדרין יז: ורש"י שם, תיר"ט שבת פ"א מ"ג, כש"ט סי' רפד, והערוך ערך חזן.

טז אצל הספרדים מקובל השם "פרנס" (כש"ט סי' רצה).

טו. הדרשן והציבור

בשעה שהדרשן דורש בפני הציבור הדרשן עומד והציבור השומע יושב (כתר ש"ט סי' שכז).

הטעם: ע"ש הנאמר (בראשית כ"ג ג) ויקם אברהם וכו' וידבר אל בני חת, לימדנו הכתוב דרך ארץ כי המדבר ברבים צריך לעמוד (רבינו בחיי שם).

טז. הקדשה

מנהג היה בירושלים שלא להשתמש בבית הכנסת בשום דבר של קודש, הן ס"ת והן עטרות ורמונים ומפות ופרוכות ומנורות, אם לא יהיו הקדש גמור ומוחלט, ולא יהיה לבעלים המקדישים בכלי ההוא שום אחיזה וחזקה, ויד כל ישראל תהיה שווה בו (לוח ירושלים תש"ח עמ' קצב, מנהגי א"י – זק"ש סי' כג).

הטעם: משום שירושלים לא נתחלקה לשבטים (מגילה כו.) אלא יד כל ישראל שווין בה, כך כל דבר שהוקדש לבית כנסת בירושלים צריך להיות יד כל ישראל שווין בו, כלומר הקדש החלטי (שו"ת הרדב"ז ח"ב סי' תרמד).

יז. טלית ותפילין לפני ביה"כ

יש נוהגים להתעטף בציצית ולהניח תפילין בעודם בבית, ובאים לביה"כ כשהם מעוטרים במצוות (רמ"א סי' כה סעי' ב, ילק"מ עמ' 7).

הטעם: ע"ש הנאמר בזהר (ח"ג דף רסד ע"ב) "ומאן דייעול קמיה לבי כנישתא כד נפיק מתרעיה ולא תפילין ברישיה וציצית בלבושיה, ואמר אשתחוה אל היכל קדשך ביראתך (תהלים ה' ח) קב"ה אמר: אן הוא מוראי? הא סהיד סהדותא דשקרא", הרי

יז תקנה'זו הופעלה בירושלים בכ"ו באלול שנת רע"ד (שם).
יח ויש נוהגים להתעטף בטלית ולהניח תפילין בחדר הכניסה (פאליש) לבית הכנסת (ילק"מ עמ' 46).

שלפי הזהר פירושו של הפסוק: אבוא אל ביתך אשתחווה אל היכל קדשך ביראתך – אבוא לביה"כ כשאני עטוף ומעוטר ביראתך = בטלית ותפילין (באר הגולה שם) ט.

יח. יושבים ויוצאים

לפני שיוצאים מביה"כ אחרי כל תפילה, יש שמתיישבים ואומרים הפסוק (תהלים ק"מ יד) אך צדיקים יודו לשמך, ישבו ישרים את פניך (ילק"מ עמ' 10).

הטעם: ע"ש שאמרו (ברכות לב:) כל המתפלל צריך לשהות שעה אחת אחר תפילתו, שנאמר אך צדיקים יודו לשמך וגו', ובירושלמי (ברכות פ"ה ה"א) זה שעומד ומתפלל צריך לישוב שתי ישיבות, אחת עד שלא יתפלל ואחת משייתפלל וכו' שנאמר אך צדיקים יודו וגו' (מט"מ סי' ריז).

ספרי תורה

יט. ווי העמודים

סופרי סת"ם נהגו לכתוב את ספרי התורה באופן שכל העמודים, מתחילים במלה שהאות הראשונה היא ו"ו, פרט לשה"כ עמודים שחייבים להתחיל בשש מילים מסוימות (אחת מהן אף היא תחילתה בו"ו) המנהג ידוע בשם "ווי העמודים" (רמ"א יו"ד סי' רעג סע' ו).

הטעם: על פי הקבלה (פת"ש שם בשם ס' ציוני פרשת תרומה).

כ. הסיום באמצע שורה

המלה "ישראל" האחרונה בספר דברים המסתיים במלים

יט וראה ד"מ שם אות ב, שע"ת סי' כח אות ב ולקוטי מהרי"ח ח"א דף כ ע"ב. כ ששה העמודים מתחילים באותיות ב.י.ה. ש.מ.ו. והמילים כדלקמן: בראשית ברא, יהודה אתה יודוך (בראשית מ"ט ח), הבאים אחריהם בים (שמות י"ד כח), שמר לך (שם ל"ד יא), מה טובו אהליך (במדבר כ"ד ה), ואעידה בם (דברים ל"א כח), ר"ת: ביה שמו, ויש נהגים בעמוד של האות שי"ן: שפטים ושטרים (שם ט"ז יח) (ש"ך שם סק"ה).

"לעיני כל ישראל" יש לכתוב בס"ת באמצע השורה בסוף הדף
 (או"ח י"ד סי' ערב סעי' ד)כ"א.

הטעם: כי ע"י זה ידעו הכל שכאן סיומה של תורה, מה שאין כן אם היו מסיימים בסוף השורה (ט"ז שם סק"ו).
ועוד, להראות שטרם הגענו לסוף ולתכלית התורה (מנה"י וטהע"מ סי' קסב).

כא. סיום כתיבה והכנסה

נוהגים בעת סיום כתיבת ס"ת והכנסתו לבית הכנסת להוביל הספר תחת חופה בשירה ורקודים כהכנסת כלה (אוצר כמ"י סי' מז סעי' ז).

הטעם: על הפסוק (שמות ל"א יח) ויתן אל משה ככלותו לדבר אתו בהר סיני שני לוחות העדות, דורשים חז"ל במדרש תנחומא (תשא פט"ז) ככלתו כתיב, אמר רשב"ל: אסור לתלמיד חכם להורות הלכה בצבור עד שיהו דברי תורה עריבין על שומעיהם ככלה זו שהיא ערבה על בעלה ומתאווה להיות שומע את דבריה^כ, לכן כשם שרוקדים לפני הכלה ורקדים לפני ספר התורה בשעה שמכניסים אותו לבית הכנסת לאחר סיום כתיבתו (אוצר כמ"י שם).

כב. עצי חיים

שני גלילי העץ שעליהם כרוכות יריעות ספר התורה ובהם מחזיקים בעת ההגבהה נקראים: עצי החיים (שע"א שער י סי' יט, מ"ב סי' שלוש ס"ק ו)כ"ב.

הטעם: ע"ש הנאמר (משלי ג' יח) עץ חיים היא למחזיקים בה (א"ש).

כא ראה מנחות ל.

כב וראה רש"י שמות שם.

כג שם בסי' יח נקראים גם "עמודי התורה".

כג. כתר תורה

נוהגים לעשות ה"כתר" לס"ת משלשה כתרים קבועים זה על זה (הסדור והתפילה עמ' 211).

הטעם: ע"ש ששנינו (אבות פ"ד מי"ג) שלש כתרים הן: כתר תורה וכתר כהונה וכתר מלכות (הסוה"ת שם).

כד. עומדים

נוהגים שמעמידים את ספרי התורה בארון הקודש ולא מניחים אותם בשכיבה (הגה"מ סוף הל' ס"ת).

הטעם: "ספר תורה – לקריאה עומד ומשום הכי בעינן שיהיה מונח מוכן לקרות בו" (שו"ת רדב"ז ח"ג סי' תקל [תתקסה])^{כד}.

כה. ביד ימין

יש להחזיק ספר תורה ביד ימין (רמ"א אור"ח סי' קלד סע' ב).

הטעם: ע"ש הנאמר (דברים ל"ג ב) מימינו אש דת למו (מהרי"ל עמ' תנ).

ועוד, ע"ש הנאמר (שה"ש ב' ו) וימינו תחבקני (ד"מ סי' קלד בשם המהרי"ל).

כו. פעמונים

נוהגים לתלות פעמונים על כתונת ספר תורה או על הכתר והרמונים שמקשטים אותו (ב"י יו"ד סי' רפב).

הטעם: כדי שישמעו בשעה שעובר הספר ויקומו מפניו (שם בשם ר' מנוח)^{כה}.

כד ואע"ג שספר תורה בארון שעשה בצלאל במדבר מושכב היה (רש"י דברים ל"א כו) משום שלא היה אפשר באופן אחר, ועוד שלא היו קוראים בו (שו"ת רדב"ז שם).
 כה וראה ט"ז יו"ד סי' רפב ס"ק ב, שו"ת נודע ביהודה מהד"ת יו"ד סי' סב, שו"ת פעולת צדיק ח"ג סי' קצט וצלוחת דאברהם דף שנט.

כז. פרוכת

נוהגים לתלות פרוכת לפני ארון הקודש בבית הכנסת (ראה אור"ח סי' קנד סע' ג ורמ"א שם סע' ו).

הטעם: ע"ש הנאמר (שמות כ"ו לג) והבדילה הפרוכת לכם בין הקודש ובין קודש הקדשים (שור"ת ישכיל עבדי ח"ד אור"ח סי' ז).

ועוד, משום שארון הקודש קדושתו חמורה ביותר, שהוא תשמיש קדושה, ואין ראוי כל כך שיסתכלו בארון (שור"ת יחוה דעת ח"ו סי' ט) ^{כז}.

כח. פרוכת – ציורים

יש נוהגים לרקום על הפרוכת שעל ארון הקודש ציורי אריות, עמודים ושני לוחות הברית ^{כז}.

הטעם: האריות רומזות למזבח בבית המקדש הנקרא "אריאל" (יחזקאל מ"ג טו), העמודים רומזים לעמודי מקדש שלמה "יכין ובוועז" (מל"א ז' כא), ושני לוחות הברית למעמד הר סיני וקבלת התורה (רי"ז קרליבך שנתון ישרון טו עמ' 141).

כט. צדקה בימי שני וחמישי

יש מקומות שבכל שני וחמישי אחרי קריאת התורה, הגבאי עובר בין המתפללים עם קופת צדקה ומתרים אותם (לקוטי מהרי"ח ח"א דף צז) ^{כח}.

הטעם: משום שנפסק בשו"ע (יו"ד סי' רמט סע' ב) "לעולם לא ימנע אדם עצמו פחות משלישית משקל לשנה, ואם נתן פחות מזה לא קיים מצות צדקה", לפיכך הנהיגו שהגבאי מקבץ בכל שני וחמישי צדקה, כדי שאם יתן אדם אפילו פרוטה אחת בכל פעם יגיע לידי שלישיית השקל במשך השנה (שו"ת סי' רמט ס"ק ד).

כו וראה תוס' מגילה כ"ו ד"ה מריש, שור"ת תה"ד סי' סח ושור"ת בני בנימין סי' לט.
כז וכן מנורת שבעת הקנים, מגן דוד וכתר הרומז לכתר תורה (משנה אבות פ"ד מ"ג).
כח במנהג אשכנז הגבאי מתרים אף בתענית ציבור במנחה משום (ברכות ז): "אגרא דתעניתא צדקתא" (ילק"מ עמ' 8).